



HET OERGEVOEL

*over vuur maken,
sporen zoeken,
sluipen en nog veel meer...*

Agnes Meijs

A3

Voorwoord	6	5. De oervaardigheden van de vroege boeren	82
Het oergevoel	9	Wat kun je doen en waar?	83
1. Het oergevoel in de natuureducatie: van beleving naar leefwijze	13	Eten en drinken	85
2. Mijn eigen oergevoel	19	Het weer	90
Oude culturen komen in beeld	19	(Het) houden van beesten	91
Natuurvolken en experimentele archeologie	20	De boerenwoning	93
Op de interculturele toer en akamelentrektochten	21	Werktuigen en materialen	93
Nieuwe aarding op oude gronden	23	Boerenkleding	97
Levende geschiedenis als proeftuin	25	Lering en vermaak	100
Natuurbeleving wordt mijn speerpunt	28	6. Naar leeftijd	106
Op zoek naar een intuïtieve band met de natuur	29	Baby's, dreumessen en peuters (0-4 jaar)	106
De taal der tekens	31	Kleuters en jonge kinderen (4-7 jaar)	109
Beleving en spiritualiteit, mag dat en wat is dat?	32	Kinderen (8-10 jaar)	110
Stromen...	34	Kinderen (10 - 12 jaar)	112
3. Wandelen of scharrelen?	35	Van pubers naar jongeren (11/12-20 jaar)	113
Scharrelkinderen	36	7. Sekse- en karakterverschillen	116
Tips	36	Mannelijke doe-energie en vrouwelijke verbale energie	116
4. De oervaardigheden van de jagers/verzamelaars	39	Drukke en gevoelige kinderen	118
Organisch werken	39	ADHD	120
Spelvormen	40	Autisme	122
Jagers: op zoek naar eten en drinken	41	8. De invloed van culturele achtergrond en leefomgeving	125
Verzamelaars: op zoek naar eten	53	Beeldvorming over de natuur	130
Waarschuwing	60	Invloeden van de leefomgeving	132
Onderdak en bescherming	68	Kennis over en spelen in de natuur	133
Werktuigen en materialen	69	Drempels verlagen	134
Kleding, schoeisel en versiering	74	Met dank aan, tips, literatuur	137
Kunst	79		
Een nomadisch bestaan	81		

Wat kun jij je nog voor natuuractiviteiten herinneren?
Waarover heb jij je als kind verwonderd?



Ik heb ook speciaal de nieuwe generatie leerkrachten voor ogen gehad, die in hun opleiding nog erg weinig tijd voor natuuronderwijs krijgen. Zij vinden in dit boek tips over activiteiten die je met je leerlingen kunt doen. Desnoods op het schoolplein, maar vergeet vooral niet eens om de hoek van je school te kijken! Speur naar een stukje verborgen natuur. Je zult merken dat kinderen naar buiten gaan vaak sowieso leuker vinden dan in een klaslokaal werken. Wellicht vind je dit een negatieve motivatie, maar je kunt de tijd in de natuur ook uitbuiten om veel meer vaardigheden aan te spreken en daarmee vakoverstijgend bezig te zijn. Samen buiten in de natuur actief zijn doet ook een beroep op creativiteit en onderlinge samenwerking van kinderen, net zo goed als dat het gelegenheid geeft om tot rust en nieuwe concentratie te komen.

Misschien heb je nog even een opstapje nodig. Terug denken aan je eigen kindertijd kan helpen om je vermogen tot ontdekken en verwonderen weer uit de ijskast te halen. Wat voor beelden van activiteiten

in de natuur kun je je herinneren? Is dat een vuurtje stoken als een heerlijk spannende activiteit, of hutten bouwen, verstoppertje spelen, sluipen, slootje springen, in vennetjes zwemmen, pijl-en-boogschieten, of vul maar in? Als je je eigen enthousiasme weer kunt vinden, is de grootste stap gezet. Met kinderen de natuur intrekken is meer dan kennis en werkvormen leren en overdragen. Het vraagt van ons om naar onze eigen band met de natuur te kijken, naar onze gedragingen, onze plaatjes, angsten, verwachtingen, verlangens, omgang met anderen en onze manier van leven. Maar we houden het licht: we hoeven geen perfecte opvoeders of onderwijzers te zijn voor we beginnen. Al doende leren we en vinden we uit waarin we het meeste plezier hebben en waar onze grootste kwaliteiten liggen. En natuurlijk werkt dat door naar de kinderen waarmee we buiten spelen.

Ik hoop dat dit boek je ook inspiratie en steun brengt om als volwassene een levend voorbeeld te zijn van wat je in de wereld wilt zetten over onze verbinding met de natuur.

1. Het oergevoel in de natuureducatie: van beleving naar leefwijze

Het zindert in de wereld van de natuureducatie: er worden veel projecten ontwikkeld, boeken gepubliceerd, trainingen en symposia georganiseerd om aansprekende manieren uit te wisselen om kinderen weer de natuur in te krijgen. Velen met hart voor de natuur maken zich namelijk zorgen om de houding van de kinderen van tegenwoordig: zullen ze de natuur nog wel voldoende waarderen om er later zorgvuldig en respectvol mee om te gaan, bijvoorbeeld wanneer ze beslissingen moeten nemen over het behoud ervan? Verschillende natuureducatieve organisaties proberen al geruime tijd een kentering in het zorgwekkende geringe contact van kinderen met natuur te bewerkstelligen. Ik onderken hierin twee hoofdstromingen: de eerste is de traditionele insteek via kennisoverdracht die zich vaak vertaalt in uitgewerkte leskisten, lesbrieven en excursies met een hoog informatiegehalte. De tweede poogt via beleving de interesse in en vooral waardering en respect/liefde voor de natuur te wekken. Daarin staat het werken vanuit zintuiglijke ervaringen, de verwondering, het ontdekken, je vertrouwd voelen en genieten voorop. De laatste jaren heeft de natuurbelevingsgerichte insteek sterk aan invloed gewonnen, omdat intensieve positieve natuurbelevingen beter beklijven dan alleen maar informatie.

Vanaf 2001 ben ik betrokken bij Het Bewaarde Land, een project voor basisscholen dat een natuurbelevingsgerichte aanpak heeft. Het ontstond in 1998 en was sterk geïnspireerd door het boek 'Beleef de natuur met kinderen' uit 1979 van de Amerikaan J. Cornell. Bij Het Bewaarde Land raken kinderen van de basisschool erg geboeid door de natuur. Dit komt zowel door de speelsheid van de zintuiglijke werkvormen en de intensieve tijdsduur (drie volle

dagen verspreid over drie weken), als door de inzet van één getrainde begeleider per groepje van maximaal acht kinderen in een magische entourage. De begeleiders zijn Wachters van een element en hebben hun eigen plek in het bos, bijpassende mantels, muziekinstrumenten en een eigen introductie. Earth Education is ook een vrij bekend programma. Het ontstond in dezelfde tijd, maar is strakker van opzet en gebruikt meer lesmateriaal. In 2006 kwam Natuurwijs in de publiciteit, voornamelijk door de oproep van Irene van Lippe Biesterfeld van het Natuurcollege om kinderen onder begeleiding van boswachters weer in



Wie speelde er als kind geen verstoppertje?

en zouden die nog een bron van inspiratie kunnen zijn voor wat ze met kinderen aan vrijetijdsactiviteiten gaan ondernemen?

De kinderen van nu hebben helaas erg weinig kans om vrij buiten te spelen zoals in de jeugd van de meeste volwassenen van - in ieder geval - boven de 30 jaar mogelijk was. Ze lijken er zelfs geen belangstelling voor te hebben, want computers en pretparken winnen het vrij gemakkelijk van buiten spelen. Onderzoek van onder meer Louv toont aan dat dit desastreuze gevolgen heeft voor hun gezondheid. Als maatschappij lopen we het risico dat ze het belang van natuur niet meer op juiste waarde kunnen schatten. In Het Bewaarde Land zien we gelukkig dat wanneer kinderen eenmaal in het bos zijn, ze best wel ideeën hebben over wat ze daar zouden willen doen. Ze noemen dan nog steeds dingen als hutten bouwen, boom klimmen, dieren zien, tikkertje en verstopperje spelen. Zelfs het idee van overnachten in het bos spreekt hen wel aan, lekker spannend!

Er zijn tegenwoordig veel obstakels te overwinnen wanneer je er samen met kinderen op uit wilt en daadwerkelijk wilt genieten. Dat zit 'm niet alleen in de vaak weinige natuur die er in de directe omgeving is, het halen van de verplichte leerdoelen, problemen met vervoer, drukke werkzaamheden, de verplichtingen van allerlei clubs, het gemak en afleiding en concurrentie van computers, het gevoel van onveiligheid, de grote mate aan sensatie die kinderen nodig lijken te hebben om nog iets leuk te vinden en ga zo maar door. Soms komt het ook doordat mensen zelf niet meer direct kunt putten uit wat hen als kind altijd zo heeft aangetrokken in buiten spelen, omdat het in die vorm niet meer automatisch aansluit bij de leefwereld van het huidige kind. Via computerspelletjes of tv-series leeft het vaak in een fantasiewereld waarin alles mogelijk is en zich de meest spannende dingen afspelen. De werkelijkheid kan verbleken bij al die spanning. Toch valt er soms een koppeling te maken. Zo merkte ik dat kinderen het vaak over de tv-serie Avatar hadden, en over de vuur- of watermeester.

Ze bleken van alles te weten over de elementen en hun onderlinge strijd. Daarop inhakend kon ik ze uitdagen die elementen nu eens in het bos te ontdekken en zelf te gaan beheersen.

Een ruig stuk natuur in de buurt maakt het natuurlijk een stuk makkelijker om de kinderen door middel van oervaardigheden de smaak van het buiten zijn te pakken te laten krijgen. Maar zelfs al woon je in een stad, dan nog kun je inspelen op die oervaardigheden. Wellicht is er een park om de hoek, een stukje braakliggend terrein, een kinderboerderij of een volkstuintjescomplex. Ook grachten, slootjes en de vergeten wegbermen kunnen uitdagingen bieden. Vergeet ook niet je eigen achtertuin (als je die hebt). En als zelfs dat er allemaal niet is tussen het steen, dan zal er ergens toch wel een grassprietje groeien, een vogeltje fluiten, een struik met besjes staan die gevonden willen worden. Zelfs de met besjes schietende jongens tussen de auto's zijn met hun blaaspijpen in feite niets anders dan verdwaalde jagers in een moderne maatschappij!

Zie al die activiteiten vooral ook als een doorlopend en zich langzaam opbouwend proces: ieder keer weer dat je erop uittrekt, bied je ze een stukje aan. Al die stukjes samen vormen de basis voor een levenshouding waarin natuur als belangrijk en essentieel voor ons welbevinden wordt ervaren, al is het op onbewust niveau. Als ouder heb je het voorrecht dat je je kind kunt volgen in zijn/haar ontwikkeling en dat je vruchten ziet van de zaadjes die jij bij je kind hebt geplant: soms zul je zien dat ze hun lievelingsplekjes regelmatig uit zichzelf opzoeken, met beestjes thuiskomen, wat vaker stilstaan bij wat ze bij toeval onderweg tegenkomen, hele verzamelingen aanleggen en opzoeken hoe alles heet en leeft, jou op bepaalde dingen wijzen, vragen stellen en zich bekommeren om zieke of achtergelaten dieren. Je zult verbaasd staan van wat ze zelf aandragen. Al die aandacht en stimulans leiden er dan toe dat contact met de natuur weer een essentieel onderdeel van hun leefwijze kan worden!

2. Mijn eigen oergevoel

Tot mijn zevende woonde ik in de buurt van de Hilversumse hei. Op oude foto's is te zien dat wij daar regelmatig gingen wandelen, maar eerlijk gezegd herinner ik mij daar weinig van. Toen ik op de lagere school zat - in Hilversum nog - leerde mijn moeder mij welke paddenstoelen je kon eten, maar ook dat staat mij maar vaag bij. Halverwege de derde klas (groep vijf) verhuisden wij naar Apeldoorn, en achter ons nieuwe huis was een bosje. Blijkbaar was er toch een degelijke basis gelegd in mijn eerdere levensjaren, want in dit bosje ging ik zelfstandig op zoek naar cantharellen. Ook klom ik in een heel hoge berkenboom en stond daar met trillende benen van het uitzicht en de hoogte te genieten. Ik weet niet of mijn ouders hiervan wisten, maar in ieder geval was het een ervaring die ik nog steeds heel levendig kan terughalen, net zoals mijn verdriet toen de berk werd omgekapt om plaats te maken voor huizen. Ik genoot van de zomervakanties aan zee, maar ik ging pas echt leven toen ik vanaf mijn twaalfde jaar met de jeugdnatuurclub mee op stap mocht. We gingen iedere zaterdag de natuur in en soms ging ik mee op kamp. Ik was vooral gefascineerd door vogels en groot wild, dat op de Veluwe rijk voorhanden is. De herfst was een spannende tijd, want dan trokken we op mistige koude avonden, liefst met volle maan, naar de grens van de natuurreservaten om naar het burlen van de edelherten luisteren. Tijdens een kamp in de Biesbosch gingen we op nachtelijke roeitochten om roerdampen en rallen te inventariseren. Ik herinner mij de zwarte stilte, met het ge-oemp-oemp van de roerdamp en het vogelconcert bij het aanbreken van de dag. In die tijd deed de televisie haar intrede in ons gezin, maar we mochten er niet al te vaak naar kijken. Ik herinner mij de vele natuurfilms, die geweldige beelden lieten zien, maar altijd eindigden met een zeer sombere waarschuwing dat al dat moois binnenkort verdwenen kon zijn als we zo doorgingen. Het werkte met de tijd een aversie bij ons kijkers (jong en oud)



Zeeherinneringen: visjes vangen en zeepokken op palen.

op, waarmee de makers eigenlijk een averechts effect bereiken. Hoe konden wij als individuen nou die grote wereldwijde processen beïnvloeden? Als kind las ik veel en eenmaal in die andere wereld, was ik er moeilijk uit te halen. Ik was gek op Arendsoog en Witte Veder, Pim Pandoer in de Imbosch, de Vijf, als er maar een combinatie was van avontuur en natuur.

Oude culturen komen in beeld

Oude ruïnes die wij op vakantie in de Ardennen bezochten, boeiden mij. Ik raakte geïnteresseerd in archeologie, ging meehelpen een klooster opgraven en richtte een nieuwe afdeling van de Jeugdbond voor Geschiedenis op. Op school genoot ik van de lessen over de Romeinen en Grieken en ik droomde weg bij de tv-serie over de heldhaftige terugtocht van Odysseus langs de zingende sirenen en de cycloop. Met mijn broers trok ik de natuur van Scandinavië in en we bezochten de oude Romeinse en Griekse ruïnes in Italië en Griekenland. Ook de Maya's en Inca's boeiden

Samen een spel spelen in de natuur, waarbij kind en ouder afwisselend de rol van begeleider en begeleide hebben, is een verrijkende belevenis.



Scharrelkinderen

Door het boek van Louv en acties van Stichting wAarde is de term 'scharrelkind' erg bekend geworden. Scharrelkinderen zijn kinderen die uit zichzelf verkiezen om buiten in de natuur te spelen, liefst op hun eigen geheime plekjes. Dit soort kinderen is behoorlijk zeldzaam tegenwoordig. Ik ben er echter van overtuigd dat scharrelkinderen er alleen kunnen zijn bij de gratie van scharrelouders: ouders die met hun (of anderzamen) kinderen op een ontdekkende en uitdagende wijze erop uit trekken en/of die kinderen de ruimte geven om de natuur te ontdekken ondanks gevaren, vieze kleren en te laat thuis komen.

Om die band tussen ouders en kinderen en natuur weer te versterken en ze samen van de natuur te laten genieten, ben ik in Hilversum-Noord gestart met het Scharrelavontuur. Eerst begeleidde ik hen om te laten zien wat ze allemaal met de inhoud van een scharrelrugzakje aan activiteiten kunnen doen. Daarna konden ouders zo'n rugzakje bij het buurtcentrum lenen wanneer hen dat uitkwam. Dit concept wordt inmiddels met veel succes in diverse Natuur- en Milieucentra toegepast. In het buurtcentrum heeft het meer tijd en reclame nodig om goed te gaan lopen.

Tips

In het scharrelrugzakje zit naast een plattegrond van het gebied, materialen en opdrachtkaartensets, ook een Aviertje met tips voor ouders. Voor dit boek heb ik ze verder uitgewerkt:

1. Laat de kinderen oude kleren en schoenen aantrekken, zodat ze vies mogen worden. Trek altijd meer kleren aan dan je gewend bent: liever een laagje uittrekken dan het koud krijgen. Neem bijvoorbeeld een regenjasje mee. Laarzen zijn goed bij regenweer, maar trek dan wel een dubbel paar sokken aan om koude voeten te voorkomen! Slecht weer bestaat niet, verkeerde kleding wel!



Mam, nu ben jij aan de beurt om te proeven!
Het is best lekker.

2. Geef de kinderen de ruimte om vooruit te rennen, maar geef de grenzen aan, zoals stoppen op iedere splitsing. Zo raak je ze niet kwijt. Neem bijvoorbeeld een fluitje mee voor het geval je ze toch uit het oog hebt verloren en spreek het signaal van tevoren af!
3. Wees je bewust dat jij als ouder hun voorbeeld bent: als jij door/op je knieën gaat om iets met enthousiasme te bekijken, zullen zij dat ook doen! Nodig ze uit. Stap over je eigen drempels heen en kijk zelf ook met de ogen van een kind dat iets voor het eerst ziet.
4. Neem de tijd voor al het onverwachte dat op jullie pad komt. Maak geen al te vast plan en speel zo veel mogelijk in op de wensen en opkomende interesses van de kinderen.
5. Stimuleer ze op en in de aarde te gaan zitten, met takken te slepen, op blote voeten de aarde en het gras te voelen. Laat zien dat het veilig en leuk is! Oftewel: doe zelf ook mee!
6. Loop met jongere kinderen geen geplande route, maar loop om te ontdekken. Met oudere kinderen kun je makkelijker een route gaan lopen die pas echt interessant wordt als ze daarbij zelf de weg kunnen zoeken.

Zo zie je nog eens wat! Deze vlinder heeft dezelfde kleuren als de dorre boomblaadjes, we zien zijn voelspriet en zelfs de haartjes op zijn vleugels.



wel stapje voor stapje uitgeprobeerd, zoals je nu zelf de richtlijnen vanuit de survivalhoek er op na kunt slaan (zie pagina 58). Wellicht hadden ze ook een sterke intuïtieve band met planten, waardoor ze aanvoelden waarvoor een plant(deel) goed zou kunnen zijn. In die leefwijze worden alle zintuigen - kijken, voelen, proeven, ruiken en luisteren - heel intensief gebruikt om de benodigde informatie te verkrijgen om te kunnen overleven. Het weer bewust inzetten van die zintuigen vormt de basis voor de activiteiten in dit boek.

Soms zeggen kinderen dat ze niet willen meedoen aan overlevingsactiviteiten, omdat ze dan een dier moeten doden en opeten. Ze zijn vegetariër en/of vinden dat gewoon zielig voor de dieren. Ze vinden het maar niks dat die survival freaks vallen zetten en kikkers doden, roosteren en opeten. Je kunt hierop inhaken en vragen welke kinderen bewust vegetariër zijn en om welke reden, wie er wel eens vlees eet, van welk dier, waar ze dat kopen, wie het bereidt, hoe het dier is gedood, etc. Veel kinderen zijn zich niet bewust dat hun hamburger is gemaakt van dieren die daarvoor zijn gedood. Vaak wordt er onderscheid gemaakt tussen vlees eten en vis eten. Dit laatste wordt vaak als minder zielig beschouwd, maar een vis is ook een beest! Ga het gesprek aan om de kinderen (en jezelf) bewust te worden van hoe we leven, maar veroordeel elkaar niet. Het is ieders eigen keus en het belangrijkste is of je je bewust bent van je keus. Terugkoppelend naar onze jagers/verzamelaarsafstamming, vertel ik dan ook dat de prehistorische mensen wel vlees en vis moesten eten om in leven te blijven, zeker in de koude streken, waar plantaardig voedsel niet voldoende voeding gaf. Ook vertel ik graag dat natuurvolken veel respect voor het te doden dier hadden: ze dankten het dier dat hen voedsel gaf en ze gebruikten er echt alles van, van het vlees tot aan de huid, botten, hoorns en pezen toe. Veel kinderen kennen wel de verhalen over de indianen en het afslachten van de bisonen. Wat ikzelf ook heel treffend vond was het verhaal van Tom Brown. Hij leerde van zijn indiaanse leraar Grandfather evenveel

medeleven en respect voor het offer van de eetbare planten te hebben als voor dat van het liefelijk hertje met haar mooie bruine ogen. Het is eigenlijk vreemd dat deze discussies vaak alleen opkomen in de context van survivaalkampen, want ook de landbouwers hielden er vee op na en dat was niet alleen voor de wol, melk en eieren! Kinderen van boerenfamilies weten dit wel, maar het werkelijk slachten van vee is verplaatst naar het slachthuis, buiten ons gezichtsveld. Mijn moeder weet nog dat haar vader er van die lieve konijntjes op na hield, die uiteindelijk wel eindigden als maaltijd voor de feestdagen. Tijdens mijn verblijf in de Pyreneeën en in Egypte ben ik ettelijke keren getuige geweest van het slachten van schapen en varkens, vaak door de mensen die de beesten hadden gevoerd. Dat het directe verband tussen eten van vlees en een dier doden dan wel zichtbaar is, ervaar ik wel als zo eerlijk. Mocht deze discussie aan de orde komen, dan kun je de kinderen vertellen dat het bij onze 'jacht' op dieren natuurlijk alleen gaat om het oefenen van onze sluipe- en opspoorvaardigheden. Het geeft veel voldoening als je het wild ongezien kunt benaderen en observeren. Zo kunnen we respect en verbazing gaan voelen over hoe dieren op hun beurt pogen te overleven.



Natuurvolken hadden veel respect voor het te doden dier.

Dit dier heeft wel een heel vreemde snuit. Wat zou het kunnen zijn en leeft het in Nederland?



Dieren uitbeelden



Ga in een kring staan en laat ieder kind op zijn/haar beurt een dier uitbeelden, met de typische beweging of gedrag van het dier en eventueel geluid. De anderen moeten raden welk dier het is. Op deze spelvorm zijn talloze variaties te maken. Een bekende is het omgekeerde raadspel, waarbij het kind midden in de kring een dierenplaatje op zijn/haar rug geplakt krijgt, dat de anderen wel kunnen zien. Het mag dan aan de anderen vragen stellen over de aard van het dier, waarop ze alleen met 'ja' of 'nee' mogen antwoorden. Net zolang tot het dier is geraden. Mijn voorkeur gaat uit naar spelvormen die zo direct mogelijk uitgevoerd kunnen worden, waarbij de lol en durf van het uitbeelden belangrijker zijn dan of het wordt geraden.



Ik was een muis en ik kon zo hard rennen dat de uil mij niet kon pakken!



Jachttikkertje



Tikkertje is een vertrouwd spel waarin kinderen hun energie kwijt kunnen. Om het wat meer te relateren aan de natuur, vraag ik ze dan twee beesten te noemen, waarbij de een op de ander jaagt. Een antwoord als jachtluipaard en gazelle is natuurlijk helemaal prima. Daarna vraag ik ze een voorbeeld te geven van dieren in dit bos, hier in Nederland. Uilen en muizen liggen dan erg voor de hand, of voor 's avonds: vleermuizen en insecten. Je kunt ook een prehistorische setting schetsen waarbij jagers rendieren of mammoeten opjagen. Verdeel de groep in tweeën: hoe meer dieren er zijn, hoe meer de jagers kunnen vangen en hun buik vol eten. Als iedereen jager wil zijn en maar een paar een muis of rendier, tja, dan wordt het honger lijden. Teken op een pad twee lijnen en stel de groepen daarachter op. Spreek af waar ze veilig zijn, bijvoorbeeld bij de eerstvolgende kruising. Bespreek welke regel je hanteert voor degene die is getikt: wordt die ook jager of kan die in gewoon tempo doorlopen? Geef een startsein voor de beide groepen om te gaan rennen. Het kan handig zijn gekleurde lintjes bij je te hebben om zichtbaar te maken wie wat is. Ingewikkelder is bijvoorbeeld levend stratego of stropertje. Werk met je eigen fantasie en buig het tikkertjesspel om richting natuurwerkelijkheid.

Geuren

Dieren verraden soms hun aanwezigheid door hun geur, denk maar eens aan gewone hondenpies. Sommige geuren zijn zo sterk, bijvoorbeeld vossenurine, dat je neus dichtslaat en je de plek van oorsprong niet meer kunt terugvinden. Van aromatherapeute Claudia de Vos leerde ik, dat je dan je reukorgaan eerst weer neutraal moet maken om opnieuw geuren te kunnen ruiken. Dat doe je door je neus in je oksel te stoppen en je eigen lichaamsgeur op te snuiven. Vaak krijg ik gniffelende reacties als ik dit vertel, maar probeer het eens, het werkt echt! In je eigen kruis ruiken, schijnt nog beter te werken. Wanneer je de geurklieren naast je neus masseert, worden ze nog gevoeliger voor geur. Trouwens, hoe vaker je weer met al je zintuigen werkt, hoe sterker ze werken!

Met je neus een spoor volgen dat op de bomen is uitgezet.



Jagen met je neus



Veel dieren markeren hun territorium met een geur. Ook jagen sommige dieren vooral met hun neus. Kijk maar eens naar een hond. Je kunt een geurspoor maken met bijvoorbeeld een etherische olie, citronellaspray of wierookstaafjes. Wanneer je de olie of spray op bomen aanbrengt, laat dit vaak een verkleuring op de schors.

Om te voorkomen dat de speurders het spoor met hun ogen volgen, kun je dit spel geblinddoekt doen of in het donker. Ze gaan dan al ruikend van de ene boom naar de andere om het spoor te vinden. Let er wel goed op dat je de geur op een gemiddelde neushoogte aanbrengt, op bomen die vrij dicht bij elkaar staan en die bij voorkeur geen zijtakken hebben, anders kunnen de speurders zich daaraan bezeren. Voor de veiligheid is het verstandig om iedere speurder een ziende begeleider mee te geven.

Water zoeken

Zonder drinken houden we het niet langer dan drie dagen uit, terwijl we in bepaalde situaties wel drie weken zonder eten kunnen. Water zoeken is dan ook een heel belangrijke taak van de jagers/verzamelaars. Stel dat je dorst hebt en geen drinken bij je hebt, wat doe je dan? Sommige plantjes (bijvoorbeeld schapenzuring) lessen de dorst tijdelijk. Een rond kiezelsteentje of kersenpit in je mond zorgt ervoor dat je steeds speeksel aanmaakt, waardoor je ook minder snel dorst krijgt (manier van de aboriginals in Australië). Maar hoe kun je echt water vinden, en waar? Je kunt theoretisch bedenken waar je de meeste kans op water hebt, bijvoorbeeld in de dalen, maar er is ook een andere manier en die heb ik tijdens een Kokopelli kamp ervaren. Hierbij keer je heel diep in je zelf, als in een meditatie en je roept je oerweten op dat jou tekens geeft of een richting waarin je water zult vinden. Ik was zelf nogal sceptisch over deze manier, bovendien kende ik het gebied redelijk en wist gewoon waar water was. Het leek voor mij dus een onmogelijke opdracht en ik voelde mij al gauw behoorlijk gefrustreerd. Op een gegeven moment zag ik een libel vliegen, die vaak bij water voortkomt, en daarna hoorde ik een koekoek roepen, die vogel zit ook vaak in gebieden met waterplassen. Het klonk van vrij ver en niet van de kant van het ven, dat ik al op mijn verkenningstochten had gezien. Toch maar gehoor gevend aan de roep, ging ik die kant op en na een meter of twintig stootte ik op een diepe greppel. Ineens flitste er een beeld van een droge wadi in de

Dauwdruppels oplikken als je dorst hebt?



5 De oervaardigheden van de vroege boeren

Op een gegeven moment ontdekten de jagers/verzamelaars in het Midden-Oosten dat het zelf zaaien van granen op een stuk bewerkte grond meer voedsel opleverde dan wilde graansoorten verzamelen. Om hun akkers goed te kunnen bewerken en onderhouden vestigden zij zich voor meerdere jaren op dezelfde plek. Van jagers/verzamelaars ontwikkelden zij zich in boeren. Deze leefwijze verspreidde zich naar Europa en deed ongeveer 5000 v. Chr. haar intrede in Nederland. Het loonde nu de moeite om duurzame(re) huizen te bouwen. Ze kozen hun woonplaats uit vanwege geschikte akkergrond en een gunstige ligging, bijvoorbeeld hoog tegen opkomend water, maar wel in de buurt van drink- en viswater. Ook het houden van tamme dieren waaide over, hoewel de boeren in het begin nog wel bleven jagen. Schapen, geiten, koeien, varkens, kippen en ganzen werden in de loop

der eeuwen een onderdeel van het boerenbedrijf. De hond was waarschijnlijk de eerste tamme metgezel van de mens, en hielp de jagers bij de jacht, en de boeren bij het schapen drijven en de bewaking van huis en erf. De kip is hier trouwens pas door de Romeinen ingevoerd! De boerderijdieren leverden niet alleen vers vlees, maar ook eieren, melk, veren en wol. Van de melk maakten de boeren bijvoorbeeld kaas, van wol kleren. Ossen en paarden konden een kar of ploeg trekken. Paarden waren tegelijkertijd ook een snel vervoersmiddel. De ongemechaniseerde boer had een kleinschalige productie. Hij kende wel manieren om de grond rijker te maken, maar die hadden hun natuurlijke grenzen. Stukken bos werden omgekapt en de as van de verbrande stronken was natuurlijke mest. Was de grond na verloop van een paar jaar uitgeput, dan werd



Een hok uitmesten is een zware klus. Die varkens schijten er aardig op los. Straks gaan we ook nog het schapenhok schoonmaken. Dat ruikt wat lekkerder!

een nieuw stuk gekapt en de oude akker verwilderde. Later werd ook de mest van de dieren over de akkers verspreid. De voedselproductie was sterk afhankelijk van natuurlijke processen: er kon ineens een overstroming komen, of juist een droogte. Opwaaïend zand bedolf in de duinstreek vele dorpen. Soms viel de oogst door een ziekte in het gewas tegen. Ook konden de voorraden bederven of toch niet toereikend zijn en dan hadden ze aan het eind van de winter toch nog honger.

Veel oervaardigheden uit de boerentijd hebben te maken met het zaaien en oogsten van voedsel, het bewaren van voedsel, het verzorgen van vee en het bewerken van materialen afkomstig van het vee, zoals kaas en wol. Ook moesten ze oog hebben voor de wisseling van de seizoenen en de weersomstandigheden: wanneer kun je het beste planten en oogsten? Daarnaast deden verschillende ambachten hun intrede, zoals het gieten van brons en het smeden van ijzer. Vuursteen was aanvankelijk nog een belangrijk werktuig, maar verdween steeds meer met de komst van het ijzer, dat op sommige plekken op Nederlandse bodem kon worden in de vorm van klapperstenen. Wol van de schapen werd gesponnen, geveerd en in mooie patronen geweven. Er werden meer sieraden gemaakt, bijvoorbeeld van barnsteen en bepaalde metalen. Voorwerpen van klei kwamen in zwang: eten werd in potten van gebakken klei bereid en of erin opgeslagen. Handel nam een steeds grotere plaats in. Naast het bouwen van grote huizen, zien we ook uitgebreide begraafplaatsen ontstaan: hunebedden en later grafheuvels.

Wat kun je doen en waar?

In de praktijk van natuureducatie ben ik voornamelijk in bossituaties werkzaam en minder op het boerenterrein. Als allersterkste combinatie tussen 'wilde' natuur en het boerenleven ervaar ik de settings van de nagebouwde prehistorische nederzettingen. De hele setting is eigenlijk één groot spel dat je heel ver kunt uitbouwen. Zo bereiden de schoolgroepen die

naar Haps komen, zich zich voor door eigen jacks en bagagetassen te maken. Ze worden in het bos door een in prehistorische kledij gekleed persoon ontvangen die hen met een verhaal mee terugneemt in de tijd. Ze gaan op reis en 'ontdekken' op een gegeven moment het dorp. De kinderen zijn in clans verdeeld en er zijn stamoudsten. Er worden geen mobieltjes en moderne speeltjes toegelaten die de sfeer kunnen verbreken. Natuurlijk zijn er wel praktische concessies: bril dragers mogen gewoon hun bril ophouden. Tijdens het kampverblijf vindt er een offerritueel plaats in het donker van de avond, waarvoor de kinderen een voorwerp hebben gemaakt. Aan het eind van hun driedaagse verblijf wordt de akker met as van het offerritueel bestrooid, omgewerkt en ingezaaid met graan. Met een stip leem op voorhoofd of wang worden de kinderen dan tot echte Hapsburgers gedoopt. Deze spelsetting maakt een diepere indruk op de kinderen dan wanneer ze gewoon op bezoek komen en een prehistorische activiteit doen. Bovendien leven ze zich veel meer in en ervaren ze aan den lijve het leven in ritme met de natuur.

Bij het creëren van een dergelijke spelsetting, is het zaak om uit te zoeken of je zelf een actieve rol wilt vervullen of dat je dit liever overlaat aan de lokale begeleiders. Op het middeleeuwse erf Schothorst ontmoette ik een docent die in het programma voor zijn middelbare scholieren zelf de rol speelde van middeleeuwse boer, verkleed en al. Hij had een vraaggesprek met de leerlingen, waarbij ze uitgenodigd werden hun eigen leven te vergelijken met dat van een middeleeuwse boer. Ze reageerden er erg leuk op. Sommige musea en educatieve centra hebben leskisten met kleding en suggesties hoe ze daarmee een gebeurtenis kunnen uitbeelden (bijvoorbeeld Stichting Omgevingseducatie en Museum Dorestad in Wijk bij Duurstede).

Voor Stichting Omgevingseducatie heb ik een wandeling langs prehistorische grafheuvels opgezet. Tijdens die wandeling vraag ik de kinderen wie er begraven zou kunnen zijn en wat die persoon meegekregen zou kunnen hebben. Ik vraag een paar



En zo lopen de kinderen terug in de tijd, naar Haps, een nagebouwde boerennederzetting uit de ijzertijd.



Nadat de as is uitgestrooid, bewerken de kinderen de akker.



“Ik ben tot stamhoofd gekozen en heb als eerste een ijzeren mes in mijn bezit gekregen. Mijn vrouw heeft een bronzen mes om kruiden mee te snijden. Als huwelijkscadeau gaf ik haar een barnstenen ketting, die ik voor drie schapen heb geruild.”

kinderen om de verschillende rollen uit te beelden en ze krijgen daadwerkelijk allerlei grafgiften. De wandeling is zo uitgeschreven dat leerkrachten deze ook zelf kunnen uitvoeren met inzet van materiaal uit de leskist. Toch vinden veel leerkrachten het leuker als ik het doe, omdat ik er meer van weet en als buitenstaander meer overtuigingskracht heb op de kinderen. Als je een beetje zoekt, zijn er aardig wat mogelijkheden om experts in levende geschiedenis in te huren.

Ondanks dat het in eerste instantie meer inzet van jezelf vereist, zou ik je aanraden om met een spelsetting te gaan experimenteren. Als je gezamenlijk met de kinderen een onderwerp kiest dat in hun leefwereld past, kun je een grote mate van participatie verwachten. Niet voor niets zijn papa en mama, doktertje en winkeltje spelen favoriete spelletjes van de jongste groepen. Je zou het winkeltje spelen bijvoorbeeld kunnen vertalen naar een prehistorische setting door er handelstransacties van te maken: wat is deze appel waard en kun je daarmee twee eieren kopen? Als je beschikt over een (school/educatieve) tuin, dan kun je aan het oogsten een ritueel verbinden. In je spel zitten feestelijke elementen en daarnaast kun je op luchtige wijze dankbaarheid voor de oogst uitdrukken. Zo geef je op een speelse manier waarden door, hoe wij met de natuur weer op een respectvolle manier kunnen omgaan.

Kinderen zijn erg geïnteresseerd in hoe planten groeien en welke planten je hoe kunt eten. Ook voelen ze zich vaak aangetrokken tot boerderijdieren. Oudere kinderen kunnen geboeid raken door ambachtelijke vaardigheden, zoals kaas maken, wol spinnen en smeden. Het boerenleven kun je echt proeven bij een bezoek aan een hedendaagse boerderij. Vooral biologische boeren zijn ingesteld op bezoekers. De kinderboerderij is natuurlijk de plek bij uitstek om in contact te komen met dieren, net zoals een schaapsstal. In je eigen (balkon)tuin, de school- of volkstuin kun je samen met kinderen groente, kleinfruit en kruiden kweken. Vervolgens kun je je eigen keuken omtoveren tot tot experimentele spelsetting.

Wil je de sfeer proeven van het leven van de eerste boeren, dan kun je het beste naar een van de publiekstoegankelijke nagebouwde nederzettingen gaan zoals het Archeon, het historische dorp in Eindhoven of Lelystad. Op andere plekken (o.a. Zuiderzeemuseum, Borger en Orvelte), of Natuur- en Milieucentra (o.a. Zutphen, Dongen en Schothorst) hebben ze geen complete nederzetting maar één prehistorische of vroegmiddeleeuwse boerderij nagebouwd. Op al deze plekken zijn regelmatig publieksevenementen en je kunt er ook wel op kamp. In het laatste geval zie je vaak dat het oorspronkelijk boerderijgedeelte voor het vee wordt omgebouwd tot slaapbanken van stro, afgedekt met huiden. Misschien word je dan wel wakker van een muis die langs je heen loopt of zit er een broedende kip naast je hoofd. Overdag ben je bezig met deeg maken om brood te bakken, vuren stoken, eieren rapen, groenten snijden, soep koken, schapen hoeden, hout en bot bewerken. En als je geluk hebt, mag je een handje meehelpen in de smidse. Soms zijn er kruidentuinen waarin je kunt wieden. Zo leer je ook welke planten je kunt eten. Daarnaast kun je leren spinnen en weven of vilten. Je leeft zo een paar dagen met elkaar als een grote familie en ervaart dat het belangrijk is dat ieder zijn steentje bijdraagt om alle werkzaamheden voor elkaar te krijgen. 's Avonds is er tijd voor ontspanning, een verhaal rond het vuur of zingen.

Eten en drinken

Als eerste zou ik je aanraden om als het maar even kan met je kind, kleinkind of klas een cyclus van zaaien tot en met oogsten mee te maken. Heb je een eigen (moes)tuin, dan heb je je ideale plek om alle stappen in het groeiproces mee te maken: vanaf het klaarmaken van de aarde, het zaaien, wieden, bemesten, water geven tot het oogsten en het laten uitrusten van de aarde. Het directe contact met de aarde en de gewassen kweekt een diepe band tussen mens en natuur. Voor kinderen is het heel verwonderlijk te ontdekken hoe alles groeit. Ook op een balkon kun je het een en ander in potten opkweken. Binnen



Zelfgekweekte worteltjes smaken veel lekkerder.



Vuur maken met de zon en een loepje.

om vuur te maken dan met de vuurboog. Er zijn vele vormen van vuurslagen teruggevonden bij opgravingen. De vuurslag is heel lang in gebruik geweest, totdat deze in onze streken vervangen werd door lucifers. Zelfs bij de bedoeïenen in de westelijke Sinai kwam ik nog vuurslagen met dezelfde vorm als die van de prehistorische replica's. Behalve een vuurslag heb je ook een vuursteen en tondel nodig. Een vuursteen is van binnen zwart/grijs glimmend, soms bruinig, afhankelijk van de plek van herkomst. De structuur is heel compact. Slaan op de witte geërodeerde buitenlaag van een vuursteen levert nauwelijks vonken op. Daarvoor heb je een glimmend scherp gedeelte nodig die je vindt bij stenen waarvan een stuk is afgebroken of afgeslagen. Op de akkers in Drente kun je veel geschikte brokken vuursteen vinden, maar ook elders in Nederland komt het voor.

Zomaar vonken slaan op droog gras geeft nauwelijks resultaat. Daarom gebruikte men vroeger meestal verpulverde, gedroogde en bewerkte tonder- of tondelzwam om de vonken op te vangen. De tondel ging dan smeulen en daarmee kon dan weer grover materiaal worden aangestoken. De tondelzwam en ook de houtskoolzwam zijn het beste natuurlijke materiaal, maar ze mogen niet meer worden geplukt, ze zijn tegenwoordig beschermd. Als alternatief kun je het pluis van bijvoorbeeld lisdoddes, wilgenroosjes en distel gebruiken. Een ouderwetse luier, theedoek of spijkerbroek kan ook, maar alleen als het 100 procent katoen of linnen is en dan moet je de stof eerst laten verkolen. Knip hiervoor de stof in repen en stop die in een blikken bus met een goed afsluitbare deksel, waarin je een gat prikt. Uit veiligheidsoverwegingen kun je er nog een ijzerdraadje omheen buigen, zodat



Vonken slaan met een vuurslag.

het deksel er niet af kan springen tijdens het proces. De bus leg je in een goed brandend vuur. Door de hitte komt er gas vrij en dat spuit uit het gat. Het gas vliegt in de brand en vormt een mooie lange vlam. Het duurt minstens tien minuten voordat het gas is opgebrand en de vlam weg is. Daarna haal je de bus uit het vuur en laat hem afkoelen. Als de stof mooi zwart verkoold eruit komt, heb je fantastische tondel.

Vuur maken

Men neme een vuurslag, vuursteen en tondel. Met de zijkant van de vuurslag sla je met een stevige tik tegen de scherpe kant van de vuursteen. Dan springen er vonkjes af. Voorkom dat er een scherfje in je ogen springt door bijvoorbeeld een veiligheidsbril te dragen en houd de vuursteen en vuurslag zo ver mogelijk bij je eigen en andersmans ogen vandaan. Heb je de slag goed



Van de tondelzwam krab je met vuursteen wat stukjes af...

te pakken, houd dan de tondel (liefst een rafelig randje) tegen de vuursteen aan en sla met de vuurslag tegen de vuursteen. Met een goed gerichte slag - of een beetje geluk - valt de vonk in de tondel. Wikkel de smeulende tondel in berkenbast en legt het geheel dan in een vogelnestje van droog gras. En dan goed aanblazen. Als het geheel gaat branden, leg je het vervolgens weer in een van tevoren klaargelegd stapeltje dunne stokjes. Blijf vooral goed blazen totdat het hout ook gaat vlammen.

Andere manieren om vuur te maken

Omdat vuur maken zo tot actie en concentratie aanzet en kinderen zo trots op hun vuurmaakvaardigheid zijn, noem ik nog enkele moderne methoden. In de meeste scouting-, outdoor- of sportwinkels kun je een magnesiumstick kopen. Als je met iets scherp

6 Naar leeftijd

De voorgaande hoofdstukken bevatten allerlei activiteiten die je met kinderen kunt ondernemen. Wat geschikt is voor jouw eigen kinderen of de kinderen waarmee je optrekt, hangt in de eerste plaats af van hun leeftijd. Dat heeft zowel te maken met de motorische vaardigheid die een bepaalde activiteit vraagt, als met de manier waarop kinderen op een bepaalde leeftijd denken, waar hun interesse ligt en wat hun sociale vaardigheden zijn. Vaak zijn werkvormen in principe voor heel jong tot zeer oud inzetbaar en is het een kwestie van uitproberen welke toon je het best kunt zetten om de activiteit te laten aanslaan. De activiteiten in hoofdstuk 4 en 5 zijn bijna allemaal geschikt voor kinderen vanaf een jaar of zes. Dat komt doordat ik voornamelijk werk met kinderen vanaf die leeftijd. Ik merk dat zij naast ruimte voor vrij spel ook behoefte hebben aan een gestructureerde activiteit om in die natuur te duiken. Bij kinderen jonger dan zes jaar is spontane aandacht veel overheersender. Hierbij is jouw voorbeeld als (groot)ouder, kleuterjuf of crècheleidster van cruciaal belang dan het aansturen op een bepaalde gestructureerde activiteit. Jij kiest er bewust (of onbewust) voor om de kinderen op jouw eigen manier de wereld van de natuur in te leiden. Daarmee leg je de eerste basis voor hoe zij met natuur zouden kunnen omgaan.

Om inzicht te krijgen in welke boodschappen over de natuur jij een kind meegeeft, is het raadzaam jezelf eens van een afstandje te bekijken, alsof je naar een toneelstuk kijkt. Herken je je eigen angsten, oordelen, afschuw of je eigen aandacht, liefde en respect voor de natuur in de uitspraken van jonge kindjes? Zij spiegelen vaak zeer verhelderend terug hoe jij je zelf opstelt. Om je enigszins te helpen in deze bewustwording heb ik in dit hoofdstuk ook tips opgenomen over hoe je heel jonge kinderen al kunt begeleiden en stimuleren in het ontdekken van de natuur.

Per leeftijdsgroep beschrijf ik een aantal ervaringen,



Ity Busstra (ontwerpster van ontdektuin De Kleine Tuinman) draagt haar dochtertje van nog geen jaar op haar buik in een draagdoek en laat haar het mos op de bomen aaien en de takjes voelen. Op dat idee was ik met mijn kindjes in de buikdrager nooit gekomen. Geweldig om te zien hoezeer haar kindje genoot en ontdekte.

zodat je een idee krijgt wat je zoal kunt tegenkomen en waarmee je rekening kunt houden als je zo'n activiteit wilt doen.

Baby's, dreumessen en peuters (0-4 jaar)

In deze fase wil een kind alles ontdekken, het eigen lijf en alles in de wereld eromheen. Zintuiglijke ervaringen ondergaan en opdoen staan bovenaan, al vanaf de geboorte. Je hoeft nauwelijks speciale activiteiten te bedenken, want alles nodigt uit om ontdekt te worden. Stimuleer het kindje om verschillende materialen te



Wat een ontdekking, zo'n natte varkenssnuut daar achter het hek.

7 Sekse- en karakterverschillen

Ik zie vrouwen en mannen als gelijkwaardig, maar ik heb al doende geleerd dat ze niet gelijk zijn, niet alleen qua lichaam maar ook qua gedrag. Het zijn (helaas?) toch geen onbeschreven witte blaadjes bij geboorte - wat ik lang heb willen geloven -, maar ze hebben genetisch meegekregen voorkeursgedragingen. Niet verbazingwekkend als dat ook nog restanten zijn uit de tijd van de jagers/verzamelaars. In onze snelle, veeleisende en vaak zakelijke maatschappij worden karakters die daaraan niet geheel voldoen, al gauw

als probleemgeval aangemerkt. In een natuurlijke omgeving werkt dat wellicht heel anders...

Mannelijke doe-energie en vrouwelijke verbale energie

In Het Bewaarde Land lopen jongens stevast met takken te sjouwen en te slaan, of ze gooien met dennenappels naar elkaar, terwijl de meiden in een groepje lopen te praten. Jongens bouwen hutten, meisjes willen hutten inrichten en gaan helemaal op

Stokken worden omgetoverd tot werktuigen om vuilnis mee op te rapen en zakken te dragen. Het leverde een prima schoonmaakactie op langs het plaatselijke fietspad.



De meiden hebben deze open hut gebouwd en nodigen de jongens uit om bij hen iets lekkers te komen eten.

in hun fantasie over waar de slaapkamer komt en wie er op bezoek mag komen. Dit is niet vreemd, het is gewoon een uiting van een natuurlijk verschil in gedragsontwikkeling tussen de seksen. In de praktijk hoeft dit helemaal geen problemen tussen de jongens en de meisjes op te leveren, maar hoe zit het met begeleiders en kinderen?

Vrouwelijke begeleiders proberen het stoere gedrag van jongens nogal eens in te dammen of denken dat ze dat moeten afkappen. Ze zien dat vechterige gedrag niet zo graag en zijn wellicht bang dat er slaande ruzie van komt. Dat wil nog wel eens spanning opleveren, omdat de jongens dan niet toekomen aan waaraan ze behoefte hebben en de begeleidsters het vervelende gevoel hebben dat ze politieagentje moeten spelen. Problemen tussen jongens en mannelijke begeleiders komen niet zo vaak voor, maar om de een of andere reden zijn er ook niet zo veel mannelijke begeleiders. Zij kunnen zich soms ergeren aan dat meisjesgeklets en voelen zich soms niet in staat de meiden te verleiden tot de ruigere activiteiten die zij voor ogen hebben. Ik ben nog steeds Paul Worm, begeleider bij Het

Bewaarde Land, dankbaar dat hij een verrijkende discussie aanzwengelde door te zeggen dat het hem zo opviel dat wij vrouwen steeds maar wilden dat die jongens de stokken weggooiden, terwijl ze gewoon hun mannelijke energie kwijt wilden! Door opmerkingen en tips van hem en andere mannen werd ik mij toen bewuster dat je die agressief aanvoelende energie kunt ombuigen: stokken als pistolen of zwaarden kunnen worden veranderd in wichelroedes, wandelstokken, bouw materiaal, brandhout en afvalprikkers. Dennenappels naar elkaar gooien kun je ombuigen in gericht gooien op een moeilijk doelwit. Met stokken op een boom slaan kan een krachtmeting met die boom worden door vanuit respect te proberen die boom om te duwen (zoek wel een beetje stevige boom uit!). Dit laatste is wel balanceren op de rand tussen vernielen en een krachtmeting, heb ik gemerkt met middelbare-schooljongens. Om deze processen beter te kunnen begrijpen en sturen, volgde ik de cursus 'Rots en Water'. Daarin werd ik mij er veel meer van bewust hoe jongens zich via een fysieke weg ontwikkelen, terwijl meisjes dit veel meer via een verbale weg doen. Natuurorganisaties spelen zeker wel in op dit verschil in beleving: vader-en-zoondagen staan in het teken van lekker samen stoer survallen, terwijl moeder-en-dochterdagen zich meer richten op spannende en geheimzinnige heksentoeren uithalen! Beide seksen hebben het nodig om zich via hun meest natuurlijke weg te kunnen ontwikkelen en het is wenselijk daarop als begeleider in te spelen. Soms zie je ook leuke omgekeerde dingen gebeuren: meisjes die ineens heel goed kunnen boomklimmen of een bijzonder goede motoriek hebben om vuurvonken te slaan. Daarmee winnen ze het respect van jongens en (mannelijke) leerkrachten! En soms maak ik jongens mee die een fantastische verbale toelichting kunnen geven, of helemaal kunnen opgaan in hun eigen gecreëerde natuurwereld. Meisjes en jongens nodig ik altijd voor dezelfde activiteiten uit. In mijn ogen is het wenselijk zij alle aspecten - fysieke actie en verbale beschouwing - beleven. Zo groeien ze op met meer balans tussen



Autochtone kinderen zijn het meest geïntrigeerd door wat ze uit de natuur kunnen gebruiken of eten.

waarschijnlijk niet zo kien op dit soort reflecterende activiteiten. Aan de andere kant zie ik dat samen zingen als vorm van expressie, wel heel goed aanslaat. Zo was ik een keer met een groep in het bos, toen het heel hard ging regenen. We besloten onder de luifel van onze boshut te schuilen. We warmden ons op aan een vuurtje en ik deelde muziekinstrumenten uit. We startten een heel eenvoudige melodie en de kinderen gingen er al heel snel helemaal in op. Een andere keer zag ik dat juist de allochtone kinderen in de groep bijzonder veel lol beleefden aan het uitbeelden van dieren, in combinatie met klappen en ritmisch bewegen. Ik heb tijdens mijn verblijf in Egypte gezien hoe 'natuurlijk' kinderen met ritme, muziek en dans omgaan. Allochtone kinderen hier hebben datzelfde gevoel nog in hun bloed zitten.

In het Nederlandse onderwijs zijn we wel bekend met kleuterliedjes zoals kabouter Prikkebeen, maar na de kleutertijd houdt het zo'n beetje op. Kinderen van openbare scholen kennen niet niet meer zoveel liedjes die iets met natuur hebben te maken. De Vrije School is daarop een grote uitzondering. Daar wordt bij de St. Jansviering over vuur gesprongen en zie je heel veel leerkrachten, ouders en kinderen zingen en dansen. Toch trekt het zingen wel, luister maar naar de marsliedjes tijdens de Avondvierdaagse. Ook in Het Bewaarde Land barsten de kinderen tijdens het lopen soms spontaan uit in Het Bewaarde Land lied.

Ik pleit er daarom voor het zingen terug te brengen in de natuurbeleving. Wie kan zich nog herinneren hoe het was om uit volle borst 'Ontwaakt, de roep van de haan' of 'Kom mee naar buiten allemaal, dan zoeken wij de wielewaal' of iets anders mee te zingen? Wie herinnert zich nog avonden bij het kampvuur met het liedjesboek?

Er zijn veel nieuwe liederen over de natuur in omloop, vaak geïnspireerd door oude indianenliederen, of andere culturele tradities. Er zijn ook al Nederlandse bewerkingen van oorspronkelijk Engelse teksten beschikbaar. Als je de moed en het enthousiasme hebt die weer in te zetten, dan zul je zien dat het wordt opgepikt. Je hoeft niet eens met allerlei

ingewikkelde teksten aan te komen: het werkt al met geïmproviseerde klanken!

Dit lied leent zich heel goed voor improvisatie door de kinderen na de inzet van de beginregel over een element (vet gedrukt).

Het elementenlied

Ik zou wel eens de zee willen zijn,

Dan zwemmen de vissen in mij,
Ik zou wel eens de zee willen zijn,
Dan varen de bootjes op mij
Maar dan spoel ik aan en denk ik,

Ik zou wel eens de lucht willen zijn,

Dan vliegen de vogels in mij,
Ik zou wel eens de lucht willen zijn,
Dan zweven de wolken in mij,
Maar dan val naar beneden ik en denk ik,

Ik zou wel eens het vuur willen zijn,

Dan springen de vonken in mij,
Ik zou wel eens het vuur willen zijn,
Dan rennen de leeuwen door mij.
Maar dan word ik gedooft en denk ik,

Ik zou wel eens de aarde willen zijn,

Dan lopen de mieren op mij.
Ik zou wel eens de aarde willen zijn,
Dan kruipen de wormen in mij.

Fysiek en oogcontact

Fysiek contact met de begeleider wordt door allochtone kinderen vaker vermeden dan door autochtone kinderen. Die laatste hebben, zeker als ze jong zijn, nog wel eens de neiging om je hand vast te pakken of op schoot te komen zitten. Als ik dit merk, pak ik ze zelf soms ook vriendschappelijk bij de schouders als ik ze iets wil laten zien of vertellen. Bij allochtone kinderen kun je dit niet zonder meer doen. De scheiding tussen de seksen speelt hier al